

# *På den varme side af Skagerrak*

## KOMMENTAR TIL TOR EGIL FØRLAND

AF

THORSTEN BORRING OLESEN & NIKOLAJ PETERSEN

Tor Egil Førlands indlæg er en udløber af en debat, som han i 2010 rejste i norsk *Historisk tidsskrift* med en artikel, der diskuterede den danske koldkrigsdebat i lyset af tressernes og halvfjerdsernes opgør med positivismen og dens tro på en 'objektiv' historieskrivning, uafhængig af forskerens værdier og livserfaringer.<sup>1</sup> Vi vil i denne kommentar – for diskussionens skyld – inddrage nogle af Førlands oprindelige synspunkter ved siden af dem, som kommer til udtryk i det foreliggende indlæg, der i en lidt anderledes form blev holdt ved Selskab for Samtidshistorisk Forsknings årsmøde i februar 2012. Vi vil tage to aspekter af Førlands analyse op. For det første hans billede af dansk koldkrigsforskning. For det andet implikationerne for historisk forskning af objektivitetskritikken.

### *Dansk koldkrigsforskning i norsk perspektiv (og omvendt)*

Konklusionen på Førlands oprindelige analyse af dansk koldkrigsforskning var interessant nok den, at Bent Jensen-fløjen, dvs. højre-revisionisterne,<sup>2</sup> kom ud som den moderne part i kraft af sin åbne bekendelse til værdier og sin insisteren på retten til og behovet for at (be) dømme fortidige aktørers handlinger på nutidige såvel som samtidige præmisser. Omvendt kom de danske mainstream-forskere, som undertegnede blev rubriceret som, til at fremstå som filosofiske naivister, der

1 Tor Egil Førland, »Deltager og medløber. Venstresiden, Sovjetunionen og objektivismens fall«, *Historisk tidsskrift* (N), 89:521-546, 2010; samme, »Vitenskap, verdier og venstrehistorie – tilsvaret til Narve Fulsås og Hallvard Tjelmeland«, *Historisk tidsskrift* (N), 90: 235-246, 2011.

2 Om dette begreb, se Nikolaj Petersen, »Kampen om Den kolde Krig i dansk politik og forskning«, *Historisk Tidsskrift* (DK), 109: 154-204, 2009.

fortsat troede om ikke på Julemanden så dog på muligheden af en værdineutral, objektiv historieforskning. I Førlands øjne er det traditionelle objektivitetsideal imidlertid »like dødt som sovjetkommunismen«. Det er en position, som et progressivt venstreorienteret norsk historikermiljø for længst har forladt, og som nu i hans analyse også skippes af den danske højre-revisionisme. *Strange bedfellows* må man nok sige.

Sengekammerateriet mellem det norske venstre- og det danske højremiljø viser sig dog ved nærmere inspektion at være mest af virtuel natur. For at blive i billedet har Bent Jensen sikkert følt sig som Jeppe, der vågner op i baronens seng, ved læsningen af Førland. For Bent Jensen er ikke filosof, men moralist, og hans kampagner mod DIIS-rapporten, PET-rapporten og senest koldkrigsleksikonet er ikke udsprunget af nogen dybsindig objektivitetskritik. Tværtimod ynder Bent Jensen at se sig selv som en modpol til den sofistikerede, værdi-relativistiske elite og som repræsentant for den jævne fornuft, med sikker fornemmelse for, hvad der er rigtigt, og hvad der er forkert. Dette ståsted sammen med et umiddelbart forhold til kilderne får ham til at forstå sin forskning som en simpel og ukompliceret søgen efter Sandheden. Her er ikke tale om post-modernismens mange sandheder, men om én og kun én sandhed.

For os at se er det højre-revisionistiske netværk omkring Bent Jensen præget af en grundlæggende uklarhed om forskningens karakter og funktion. På den ene side opstilles – som f.eks. i folketingsdebatten om oprettelsen af Center for Koldkrigsforskning – et mål om en »sand« historieforskning. På den anden side gik faghistorikeren og kronikredaktør på Berlingske Bent Blüdnikow på et debatmøde i foråret 2011 ind for at »inddrage følelser«, da forskning ikke kunne baseres på værdineutralitet.<sup>3</sup> Udsagnene giver kun mening, hvis man forudsætter eksistensen af sande og rigtige værdier. Netværkets hovedanklage mod eksempelvis koldkrigsleksikonet har således været dets påståede (men upåviste) rod i 'lyserøde' værdier. En sand koldkrigshistorie derimod må derimod gå ud fra Blüdnikows og Jensens billede af Sovjetunionen som en politisk perversitet, hvis politik var selve »motoren« i den kolde krig. Denne ideologiske præmis lægger op til én bestemt moralsk respons, en radikal anti-kommunisme, der samtidig bliver den målestok, aktørerne måles på. Desuden en moralsk afvisning af andre tolkninger, der f.eks. også ser den kolde krig som et magtpolitisk opgør under det særlige vilkår, som en systemkonflikt med gensidig atomvåbenafskrækelse udgjorde.

3 Se Eva Aagaard, »Kamp om Den Kolde Krig«, Jyllands-Posten, 28.5.2011.

Modsætningen mellem mainstream-forskningen og højrevisionismen er således ikke af filosofisk eller epistemologisk, men snarere af ontologisk og moralsk karakter. Førlands misforståelse kommer formentlig ind ved, at han fejlfortolker Bent Jensen og måske især Bent Blüdnikows kritik som et filosofisk forsvar for værdiernes rolle i historieforskningen og dermed en opslutning bag objektivitetskritikken, mens den i virkeligheden er politisk-moralsk, nemlig et krav om at anlægge de *rette* værdier, først og fremmest en radikal anti-kommunisme. Omvendt er mainstream-forskernes tilsyneladende vægring ved helt at opgive illusionen om værdifrihed ikke en forkastelse af objektivitetskritikken, men et forsøg på at hindre en gennemgribende politisering af dansk koldkrigsforskning.

Den norske debat hviler således til dels på tvivlsomme præmisser. Men Førland skal have stor ros for at have trukket de værdimæssige og metodiske dilemmaer frem i lyset, som vi står overfor som historikere, og som bevirker, at vi både filosofisk og videnskabsteoretisk set opererer på gyngende grund og ikke uden elementer af selvmodsigelse. Han har ret i påpegningen af, at den faginterne debat om objektivitetsproblematikken, som ifølge Førland har hærget den norske historikerstand, i praksis ikke har haft det store nedslag i Danmark, hvor Førlands »guru«, filosofen Hans Skjervheim, er nærmest ukendt. Og han har formentlig ret i, at norsk historieskrivning i højere grad end i Danmark domineres af venstrefløjs-historikere.

Om norsk koldkrigsforskning har indtaget mere post-positivistiske positioner end den danske, er svært at sige. Diplomatsk historie er en disciplin, der lever sit eget liv og ikke nødvendigvis følger strømninger i resten af faget. Det er faktisk svært at se, at norsk udenrigspolitisk forskning skulle være særlig påvirket af objektivitetskritikken og derfor – per implikation – være mere kritisk metodologisk bevidst end den danske. Danske koldkrigsforskere har i hvert fald ingen problemer med at læse og forstå deres norske kolleger. Skulle man endelig hæfte sig ved et særligt træk ved den norske udenrigspolitiske forskning, kunne man pege på en tendens til – som Førland også selv har fremhævet – at identificere sig stærkt med de officielle aktører efter devisen »Hvad 'norske myndigheder' gør, er altid det rigtige!« Det er imidlertid ikke særlig post-positivistisk.

*Hvad skal vi gøre ved objektivitets-kritikken?*

Få vil formentlig i dag søge at gennemføre et rendyrket positivistisk argument for muligheden af 'fuld' objektivitet. Når først objektivitets-kritikken er rejst, er der ingen vej tilbage. Når Førland fremfører flere eksempler i sit foredrag og tidligere artikler på udsagn fra danske forskere, som han opfatter som uldne og måske endda krypto-positivistiske, kan forklaringen være, at de er taget fra sammenhænge, hvor fokus ikke har været direkte på objektivitets-subjektivitetsproblematikken. Men de afspejler utvivlsomt også rådvildhed og uro ved implikationerne af at lukke op for subjektiviteten.

Logisk set ligger Bent Blüdnikows slutning lige for, at når videnskab ikke kan være objektiv og værdifri, kan vi ligeså godt give os værdierne og følelserne i vold. Det har i tilgift den »fordel«, at det bliver lettere at skrive historie med appel og gennemslagskraft, hvis vi tager dette udgangspunkt.

Hvis ambitionen derimod er erkendelse, stiller sagen sig anderledes. Vi må ikke drive objektivitetskritikken så vidt, at den fører til en postmodernistisk *anything goes*-holdning. Hvis den bliver en *licence to bias*, er den farlig, uanset om forfatteren redegør for sine værdipræmisser eller ej. Problemet med en vare/værdideklaration, som Førland også fremhæver i sit foredrag, er i øvrigt, at de flestes selverkendelse næppe rækker til en fuldstændig deklaration af egne værdier, perceptioner m.v., hvorved den bringer et yderligere subjektivt element ind i analysen.

Hvad indebærer en accept af objektivitets-kritikken? Ja, som Førland argumenterer, kommer det meget an på omstændighederne. Accepten kan føre til ren subjektivism, til et postmoderne ståsted, hvor *anything goes*, hvor fagets traditionelle metodologi forkastes til fordel for subjektive tolkninger på grundlag af historikerens egne værdier. Her bliver det postmoderne til en *license to bias* – og dermed til en forkastelse af de centrale bud i traditionel historievitenskabskab. At bias er umulig at udrydde, betyder ikke, at historikeren må opgive at bekæmpe den i sit konkrete arbejde. Tværtimod er objektivitetskritikkens erkendelse af det subjektives tiltrækning et styrket argument for at være på vagt. Samtidig har diskussionen om objektivitetens grænser skærpet opmærksomheden over for egne værdier og gjort det »lettere« at undgå bias.

Førland synes at have stillet sig på det standpunkt, at subjektivism er uundgåelig (endog nødvendig for at historikeren i kierkegaardsk forstand kan være et menneske). Der findes kun 'innenfraperspektiver', ikke 'ovenfraperspektiver' i hans opfattelse. Men i debattens forløb synes han dog at være blevet mere klar i sin argumentation for, at

subjektivismen kan (og bør) holdes i ave af fagets forskningstekniske og metodologiske tradition – ved en styrkelse af samme – og i videre forstand af generel videnskabelighed. Så vidt vi kan se, åbner Førland her op for, at en rigoristisk fastholden af fagets videnskabelige normer kan føre til en situation, der ikke i praksis adskiller sig fra situationen forud for subjektivismens filosofiske gennembrud.

Hvis det er holdningen, har vi som antydnet ikke problemer med standpunktet. Vi er enige i, at man kan komme langt i retning af konsensus om enkeltfacts og koblinger af disse trods et forskelligt normativt udgangspunkt, men at mulighederne indsnævres, jo længere man bevæger sig i retning af den sammenfattende syntese. Dette forhold/problem er heller ikke nyt, tværtimod har det været med os hele tiden. Men det er givetvis blevet skarpere trukket op af den sidste generations paradigme-diskussion, der jo også har været fremtrædende i koldkrigs-sammenhænge. Vi er i dag mere bevidste om den grundlæggende problematik med at forene synteser på forskelligt paradigmatisk grundlag.

Skulle man formulere en videnskabelig norm i denne sammenhæng, skulle det være åbenhed og tolerance over for alternative synteser og paradigmer, forudsat, naturligvis, at de lever op til fagets kvalitetskrav. Parallelt til denne anti-hegemoniske norm kan der formuleres en norm om, at synteser ikke formuleres i absolutistiske, dogmatiske termer. Det var her, skismaet stod omkring koldkrigsleksikonet, idet mainstream-forfatterne følte sig underkendt på et usagligt grundlag, nemlig for, at de ikke uden videre tog parti i den kolde krig, og i stedet blev påduttet en fordægtig »lyserød« slagside, hvilket blokerede for en faglig diskussion af værket. Der er imidlertid ingen lette løsninger – som Førlands indlæg også klart demonstrerer – hvis man vil styre efter en mellemposition og på den ene side accepterer, at forskning ikke kan undslippe sin skæbne som værende værdibaseret, men på den anden side ikke ønsker, at de 'rigtige' værdier bliver al forsknings kvalitative målestok. Problematikken kompliceres endda yderligere, når man på post-strukturalistisk vis accepterer, at forskeren mister al magt over sin forskning i det øjeblik, den bringes i cirkulation til andre.

Lad os derfor skære den komplicerede debat ned til nogle enkle hovedprincipper eller anbefalinger. Selv om vi må acceptere, at »Sandheden« ligger uden for historikerens rækkevidde, er det måske en god idé at operere ud fra en »sandhedssøgende« tilgang, fordi vi dermed tvinges til at reflektere over betydningen af vore egne værdipræmisser. Det kan gøres ved at stille tre hovedkrav udover det nævnte tolerancekrav og de faglige normer, som Førland nævner:

Forskning skal være intersubjektiv (andre forskere skal kunne tjekke analysens grundlag).

Forskning skal være kritisk selvrefleksiv (hypoteseafkræftende i stedet for -bekræftende).

Forskning må kontekstualiseres (ikke være bagklog, men have forståelse for, at historie skabes forlæns uden eftertidens viden om, hvordan det gik).

I forbindelse med sidstnævnte punkt bør det slås fast, at forholdet er lidt mere komplekst, end Førland gør det til. Kravet om kontekstualisering lægger jo ikke op til, at Gustav Rasmussen og Stalin kun skal bedømmes ud fra deres egne – individuelle – normer og begrænsninger. Hvis vi holder os til den mindste forbryder af de to, nemlig Gustav Rasmussen, så er det jo ikke nogen hemmelighed, at han ikke var nogen action-helt, og at hans konfliktskyhed til tider forlænde hans handlinger med en streng af uærlighed. Den kan man konstatere ved en seriøs kildekritisk behandling af hans virke. Men den konsekvent diffamerende behandling, han får hos Bent Jensen i bogen *Bjørnen og Haren*,<sup>4</sup> er et konkret eksempel på, hvor galt det kan gå, når man lader sig styre af bagklogskab. Der er mange eksempler i bogen herpå, men lad os nøje med at henvise til et enkelt større aspekt.

Den brobygningspolitik, Gustav Rasmussen indtil 1948/49 var fortæller for, led uomtvisteligt skibbrud på den eskalerende koldkrigs klippekær. Mens brobygningspolitik nok var en ambition, så var den politik, Gustav Rasmussen som udenrigsminister præsiderede over, snarere en ikke-blokkpolitik. Denne politik led ligeledes nederlag, men var dog for en tid en realistisk og legitim option, i hvert fald mens der endnu var håb for FN og/eller i en samlet nordisk løsning. Det er i orden at mene, at denne politik fra begyndelsen af var uden udsigt, men det kræver en mere sofistikeret analyse, end den Bent Jensen præsterer i sin bog. Han slutter således sit kapitel om »Neutralisme og »brobygning« 1945-1947« af med en typisk bagklog og reduktionistisk konstatering: »Hvor illusoriske de danske (og andre skandinaviske) forestillinger i virkeligheden var, viste Berlin-krisen i 1948 med skærende tydelighed« (s. 209).

Bent Jensen overser her bekvemt, at hverken statsminister Knud Kristensen, hans store helt, eller andre ledende politikere i perioden 1945-47 gik ind for at opgive brobygnings/ikke-blokkpolitikken. At argumen-

4 Bent Jensen, *Bjørnen og haren. Sovjetunionen og Danmark 1945-1965*, Syddansk Universitetsforlag 1999.

tere for – på basis af senere begivenheder – at ikke-blokpolitikken var illusorisk, giver ikke læserne det nødvendige indblik i, hvor flydende og uafklaret den sikkerhedspolitiske situation i lang tid tog sig ud for datidens politikere. Konklusionen virker derfor som en urimelig nedgørelse af Gustav Rasmussen – ikke ud fra en bedømmelse af hans personlige overbevisning, men ud fra manglen på inddragelse af den samtidige kontekst og det bærende samtidige verdensbillede på Slotsholmen.

De ovennævnte tre hovedkrav er meget løse retningslinjer i et fag som historie, men de fungerer faktisk. De skaber nemlig en diskursiv ramme, som langt de fleste historikere opererer indenfor, og som gør det muligt at tale sammen, at diskutere henover forskellige værdipræmisser. Problemet med koldkrigsdebatten har været, at højrefløjens revisionisterne ikke har accepteret disse grundlæggende præmisser og dermed har gjort dialog umulig.

I dette lys kan man fastslå, at koldkrigsdebatten er en frontlinjebetretning om, hvordan historie skal bedrives. Man kan også sige, at det er en værdikamp om, hvorvidt historievitenskaben skal domesticeres og gøres til redskab for politikken, eller den skal styres af en forskningsetik og en standard, hvor erkendelsen står i centrum. Videnskaben kan ikke i sig selv afgøre, hvad der er den 'rigtige' tilgang, men man kan påstå, at historien leverer overbevisende eksempler på, hvor galt det kan gå, hvis man gør historieforskningen til et politisk tag-selv-bord eller endnu værre underlægger den et særligt politisk imperativ.

Et yderligere springende punkt imellem højrerevisionismen og mainstream-positionen, som Førland ganske skarpt og illustrativt gør opmærksom på, er spørgsmålet om historien som en domstol og især hvilken kodeks eventuelle domme skal afsiges efter: den samtidige eller den nutidige? Eller en kombination, hvor begge aspekter indgår med varierende vægte? Gustav Rasmussen-eksemplet er i denne forbindelse illustrativt.

Vi står dog noget tvivlende over for Førlands påvisning af en »Villaume-Jensen-linje« i spørgsmålet om historien som domstol og af en vis afstand mellem Villaume og Borring Olesen. Lad os derfor afslutningsvis meget kort forsøge at præcisere vores holdning: Udgangspunktet for en tolkning (»dom«) må være en tilbunds gående deskriptiv og kausal- eller motivanalyse, der kan placere den pågældende aktør/handling i sin samtidige kontekst. Derved skabes grundlaget for en vurdering efter tidens målestok for acceptabel eller fornuftig adfærd. En sådan kontekstualisering må nemlig være forudsætningen for en anlæggelse af en samtidig målestok, hvis man vil præsentere sin tolkning som indhyllet i historievitenskabelige gevanter.

Derimod kan og skal historikere ikke forhindre, at andre lægger en anden målestok frem, fx en politisk, som daværende statsminister Anders Fogh Rasmussen ofte gjorde det, når han gjorde sig til talsmand for en særlig historisk udlægning af den danske udenrigspolitiske tradition som led i legitimeringen af sin egen regerings USA-tilknyttede og militært baserede internationale aktivisme. Omvendt må politikere som Anders Fogh Rasmussen også finde sig i at blive modsagt af historikere, der mener, at den historiske tradition bliver skævvredet og instrumentaliseret i den samtidspolitiske tjeneste. Med reference tilbage til Førland er dette egentlig godt nyt, fordi det efterlader et rum, hvor der også er plads for historikere til at engagere sig i samtidsdebatten.